

Matemaatiline mäng ja „pronksiaeg“. Karl Ristikivi ajalooliste teoste struktuur

Maret Vaher

Märksõnad: Karl Ristikivi, pagulaskirjandus, ajaloolised romaanid, Northrop Frye, müüt

Sissejuhatuseks

Karl Ristikivi (1912–1977) puhul on tegemist kirjanikuga, kes vähemalt Eestis laiemalt tutvustamist ei vaja. Juba tema 1930. aastatel kirjutatud teosed pälvisid tähelepanu ja tunnustust nii kriitikute kui ka lugejate hulgas. Hoolimata sellest, et Ristikivi loometee langes suuremas osas aega, mil Eestist pärit pagulaskirjanikud pidid teoseid kirjutades arvestama väikese, s.t põhiliselt väliseesti lugejaskonnaga, jõudis näiteks tema romaan „Imede saar“ (1964) ka Eesti NSV-s trükkis avaldamiseni juba 1966. aastal. 1980. aastate lõpul, mil oli juba võimalik pagulasautoritest avalikumalt rääkida, oli just Karl Ristikivi esimene väliseesti kirjanik, kelle sünniaastapäeva tähistati Eesti NSV-s konverentsiga. Välja anti konverentsimaterjalid, mis käsitlevad suuremat osa kirjaniku loomingust, eeskätt romaani „Hingede öö“ (1953). Ristikivi teoseid on loetud juba mitme põlvkonna jooksul, samuti on tema loomingut aastakümneid uuritud. Sellest hoolimata on Karl Ristikivi puhul tegemist autoriga, kelle loomingu analüüsiks ei ole võimalused veel kaugeltki ammendunud.

„Hingede öö“ jäi Ristikivi viimaseks avaldatud romaaniks enne pikka vaheperioodi, mille järel asus kirjanik pealtnäha täiesti teistsuguse temaatika ning ideelise kontseptsiooni juurde: alates 1961. aastast nägi ilmavalgust 12 ajaloolist teost (11 romaani ning üks novellikogu), mis moodustavad ühtse terviku. Teostes kujutatav aeg (alates 13. sajandist kuni tänapäevani) ning ruum (peaaegu kogu Euroopa) tõstatavad küsimuse, mis on sellise suurejoonelise seeria kirjutamise põhjuseks: milles seisneb peamine idee, mis nii mahukat tööd raamistab ning koos hoiab. Sellisele küsimusele vastuse otsimiseks on tänuväärseks allikaks nii raamatud ise, autori selgitused ja kommentaarid intervjuudes, kirjades jm, kuid lisaks annab uut teavet kirjaniku päevaraamat aastatest 1957–1968. Päeviku sissekanded on tehtud küll juba pool sajandit tagasi, kuid laiemale lugejaskonnale sai see materjal kättesaadavaks alles hiljuti, pärast selle publitseerimist 2008. aastal („Päevaraamat 1957–1968“).

„Päevaraamatu“ sissekannete põhjal on võimalik näha raamatute sarjas hoolikalt kavandatud struktuuri; lisaks saab seda analüüsides jõuda ajalooliste teoste kirjutamise eesmärgi lahtimõtestamiseni. Teoste järjekord ja nende ülesehitus viitab selgelt autori poolehoiule arvudega seotud sümmeetria vastu, mida nimetan oma artiklis „matemaatiliseks mänguks“. Teoste eesmärgi aitab mõista ka „pronksiaja“ metafoor, mis on võetud Ristikivi „Päevaraamatust“ ja mida autor ise oma teostele viidates kasutab. Artikli eesmärk on neid seoseid demonstree-rida ja seoste tähendust avada, et paremini mõista Karl Ristikivi loomingut kui tervikut.

Matemaatiline mäng

Karl Ristikivi eluloolistest andmetest selgub, et kirjanik oli mitmekülgsete huvidega, mille hulka kuulusid ka ajalugu ning matemaatika. Endel Nirk kirjutab Ristikivi lapsepõlvest säilinud kaustikutest, kust leiab muuhulgas 101 teose pealkirjade loetelu, millest vaid kaks on ka reaalselt valmis kirjutatud ja avaldatud. Nirk usub, et arvud pealkirjade juures, mida ta nimetab müstilisteks, peavad ometi ka midagi tähendama. Omapoolset selgitusvõimalust Nirk aga ei anna (vt Nirk 1991: 101). Ajaloohuvi oli noorel Ristikivil tähelepanuväärselt suur, nimelt juba koolipõlves tekkis tulevasel kirjanikul mõte kirjutada 12 romaanist koosnev teoste seeria, mis oleks hõlmanud ajavahemiku viimasest jääajast kuni Esimese maailmasõjani, mis idee tekkimise ajal oli ainuke maailmasõda, mida tunti (samas, 51).

Esimene ajalooaineline romaan „Viikingite jälgedes“ valmis kirjanikul 1935. aastal, avaldamiseni jõudis see aasta hiljem Perekonnalehes. See teos jäi ilma suuremast tähelepanust, ka autor ise ei pidanud oma noorpõlveaegset romaanikatsetust hiljem kunstiliselt heatasemeliseks. Oluline on „Viikingite jälgedes“ aga selle poolest, et noore kirjaniku katsetus näitab autori huvi ajaloolise ainese vastu ammu enne seda, kui ta uuesti vana huviala juurde tagasi pöördub. Ristikivi kujutab selles romaanis viikingite Ameerika-reisi, mida ajalooallikatest ei leia. Järelsõnas romaani kordustrukile kirjutab Janika Kronberg autori loomingu mängulisusest, mis selles tekstis avaldub ajalooa mängimises (Kronberg 2007: 196).

Mängurõõmu on kiitnud ja selle taunimist ironiliselt hukka mõistnud Karl Ristikivi ise lühitekstis nimega „Mängurõõm“, milles kirjanik näeb kaasajas ning selle ideoloogias tõsist, mängu eitamist ning mõistuse ülistamist (Ristikivi 1996: 496–497). Romaani „Hingede öö“ analüüsid toob Jaan Undusk välja selle seosed Lewis Carrolli loomingu, nähes romaanis „loogilist mõttemängu“ ja „matemaatilist huumorit“ (Undusk 1987: 61).

Nii on Karl Ristikivi puhul võimalik rääkida *mängust* kui ühest võtmesõnast tema loomingu uurimisel. See ei tähenda, et mäng oleks midagi teisejärgulist või seostuks laste mänguga. Mängus on oluline ühelt poolt vabadus, teiselt poolt aga kindlad mängureeglid, mida ei tohi rikkuda. Mängus osalemine on väga tõsine, lausa püha tegevus. Kogu inimkultuur on sündinud mängus, muu hulgas on ka müüdid mänguga seotud: ühelt poolt väljendub neis fantaasia, teisalt on mäng maailma korrastamise ja seletamise teenistuses (Huizinga 2003). Võib oletada, et arvud on Ristikivil aidanud maailma mõtestada ning korrastada. Sellele viitavad nii 101 teosest koosnev nimekiri, algse ajalooseeria teoste täpselt piiritletud hulk või ka näiteks kuupäevad, mille tähtsusest Ristikivi kas otse või varjatult nii „Kirjanduslikus päevikus“ kui ka hilisemas „Päevaraamatus“ kirjutab ning mida ta järjekindlalt igal aastal tähistab.

Ristikivi „Päevaraamat“ hõlmab üle kümne aasta pikkust ajavahemikku, mis ajaloolise sarja uurimiseks annab tänuväärt materjali, kuid jätab samas ka palju küsimusi vastuseta. Mahuka teosega (üle 1000 lk) tutvujal on võimalus kaasa elada kirjaniku detailselt kirjeldatud töömurede ning tervisehädadega täidetud argipäevale, kuid loomingu tegevuse kohta

leidub teavet tunduvalt vähem. „Päevaraamatus“ kordub üksikasjalik aruanne sellest, mitu lehekülge on jõutud ühe päevaga kirjutada, kuid kaugemale ei lase Ristikivi tema loomingulistest ideedest huvituval lugejal minna. Kummatigi võib ka sellisest täpsusest välja lugeda autori soovi ja sihikindlust töötada vastavalt püstitatud eesmärkidele ning talle eriomast maailmanägemist läbi arvude.

Mitme aasta pikkuse perioodi vältel kirja pandud sissekandeid tähelepanelikult lugedes võib leida üksikuid kilde, mis on justkui tahtlikult peidetud ülisuure muud elu-olu kajastava infotulva hulka. Neid mosaiigina kokku sobitades hakkab moodustuma tervik, mis võiks heita ajalootestele uut valgust ning aidata kaasa nende (ja miks mitte ka kogu autori loomingu) paremale mõistmisele. Üks oluline asjaolu on kõigepealt kirjutamise aeg: „Päevaraamat“ on tunnistajaks nii ajalooliste teoste kirjutamisele kui ka kogu seeria loomisidee tekkele. Ideed on isegi võimalik kuupäevalise täpsusega dateerida: nimelt kirjutab autor 07.10.1958 esimese sissekande, mis on seotud teoste sarjaga: „Nüüd olen koguni mõelnud tervele romaaniseeriale, mis algaks n.ö. nullpunktist, interregnumi aegselt Saksamaalt. Ja jõuaks olevikuni välja!“ (Ristikivi 2008: 92.)

Kuna päevaraamatu sissekanded algavad 1957. aasta augustikuust, siis on olnud lugejal eelnevalt võimalik heita pilk kirjaniku mitmele loomingulisele kavatsusele, millest ükski teoks ei saanud. Kiiresti tekkinud mõtted jäävad ainult päevaraamatu lehekülgedele, vaid veidi aega hiljem tuhmuvad eelmised plaanid uute mõtete valguses. Ka neist uutest mõtetest loobub autor sama kiiresti kui eelmistest ning selliseid heitlemisi mõttesälvatuste ning pessimistlike meeolelude vahel võib jälgida ligikaudu aasta jooksul.

Tähelepanuväärne muudatus tekib ajalooliste teoste seeria plaanis. Tänapäeva lugejale on teada, et teostuseni jõudis nii esimene teos, mis pidi alguse saama kuningas Konradini (Konrad von Hohenstaufeni, 1252–1268) eluloost, kui ka suur osa algselt kavandatud pikast romaaniseeriast. Idee tekkimise järel kinnitavad üha uued sissekanded sama: nimelt, et aja möödudes esialgne plaan ei kadunud, vaid hakkas autori mõtteis üha olulisemat rolli mängima hoolimata sellest, et samuti ei kadunud kirjanikule loomuomased kõhkklused ja pessimism. Mõned päevad hiljem (13.10.1958) paneb Ristikivi kirja väga huvitava mõtte:

Kavatsus alustada romaaniseeriat Hohenstaufenite langemisega ja rüütliga, kes tuleb tagasi Sitsiiliast – a. 1255, nagu ma selle välja arvestasin – oli alguses üsna elav, aga muutub juba järjest nõrgemaks. Mis jääb sellest järele, kui ma kord tõesti saan kirjutama hakata? (Samas, 93.)

Selles sissekandes on olulised detailid aastaarv 1255 ning väide, et tegu on „välja arvestatud“ ajaga. Seega tekib küsimus: kui on teada, et a) null-punkt on aastal 1255; b) raamatute seeria peaks jõudma aastast 1255 tänapäeva, siis mis võis sellist arvestust põhjustada? Juhuslikult valitud aastaarv ei tundu olevat tõenäoline, sest tööd, mis eeldab aastatepikkust sihikindlat tegevust, ei ole võimalik täpse plaanita isegi alustada, rääkimata selle jätkamisest

kogu kirjaniku elu jooksul. Päevaraamatule usaldatud mõtted aitavad oletada, kuivõrd üksikasjaliku plaaniga (vähemalt kirjutamise algaastatel) ikkagi tegemist oli. Esimesed ajaloolised romaanid on 12. juuliks 1965 ilmunud ning autor mõtiskleb tulevikuplaanide üle. Sissekanded puudutavad romaane, mis on kavandatud mitmeks aastaks ette: „Kas ma kirjutun kunagi 1970? Ja kas on Jumal mind aidanud mu romaaniseeriat korrapäraselt jätkata? Sel juhul kirjutaksin siis 11. osa, mis oleks kolmanda triloogia viimane osa.“ (Samas, 727.)

Juba järgmisel päeval (13.07.1965) lisab Ristikivi päevaraamatusse järgmised read: „Mis võib olla nelja aasta pärast? Kas olen siis jõudnud 10. romaanini, mis praegu kavatsetult peaks käsitama kahe mehe võitlust ja aeg oleks umbes 1525.“ (Samas, 727.) Aasta hiljem, 24.07.1966 kirjutab Ristikivi järgmist:

Unetuse ajal tuli mulle esmakordselt mõte oma romaaniseeriat 24-lt 16-le kokku tõmmata. Kirjutada novellikogu ajavahemiku 1465–1765 kohta ja siis alustada suurt perekonnatriloogiat, mis mind alguses nii vaimustas, et ma selle põhijooned ja peategelasedki mõttes kavandasin. (Samas, 849.)

Poolteist aastat hiljem (05.01.1968) lisab autor järgmise olulise detaili ajalooteoste kirjutamise kohta ning lisab uue teguri matemaatilise mängu „valemisse“: „Ja korra hakkas mulle meeldima „Keisri matus“, mis kunagi ammu oli kavas, kui mõtlesin 30-aastastest perioodidest rangelt kinni pidada“ (samas, 1013).

Seega on võimalik keskenduda nappidele, kuid olulistele seikadele. Esiteks: seeria alguspunkt on ajaliselt 13. sajandi keskpaik, täpsemalt 1255. aasta, ruumiliselt Sitsiilia. Teoste ajalise telje lõpp on tänapäev, kirjutatavate teoste arv on 24. Teiseks: vähemalt algselt oli autoril kavas kirjutada raamatuid sündmustest, mille vahel on 30-aastane intervall, mis annab võimaluse rekonstrueerida esialgne kavatsus alljärgneva skeemiga. Aastaarvude jada on jaotatud neljast teosest koosnevasse ridadesse. Miks arv neli võiks olla oluline, sellest tuleb juttu artiklis edaspidi.

I	1255	1285	1315	1345
II	1375	1405	1435	1465
III	1495	1525	1555	1585
IV	1615	1645	1675	1705
V	1735	1765	1795	1825
VI	1855	1885	1915	1945

Seeria lõpp-punkti, aastat 1945 ei ole „Päevaraamatus“ kusagil mainitud, kuid selle aasta langemine viimase teose ajaks ei tundu olevat juhuslik – tegemist on 20. sajandi ühe märgilise aastaarvuga. Teise maailmasõja lõpuaasta viitab ühtlasi Ristikivi varasemale ideele kirjutada 12 ajaloolist teost, mis oleksid lõppenud Esimese maailmasõjaga. Alguspunkt

1255 võiks seega olla 1945. aastast tagasiulatuvalt välja arvestatud. Üheteistkümnes teos kujutaks aastat 1555; kümnes teos aastat 1525, mis on vastavuses „Päevaraamatu“ sissekannetega. Kuna autor on kirja pannud teoste arvu – nimelt 24, siis peaks esialgse plaani ajalised parameetrid olema selged. Muidugi ei pääse siinkohal uutest küsimustest: miks on intervall just 30 aastat (aga mitte 50, 10 või 25), miks saab teoste seeria alguse just interreegnumi aegselt Saksamaalt (aga mitte mõnest teisest kohast) ning muidugi neist kõige olulisem – miks oli vaja ette võtta niivõrd suur töö? „Päevaraamatust“ võib abi saada ka viimasele küsimusele vastamiseks.

Niivõrd suure aja- ja energiakuluga ettevõtmine pidi teostuma vähemalt 24 aasta jooksul. Esialgne plaan oli kirjutada üks teos aastas, millele viitavad eespool tsiteeritud sissekanded: kümnes teos valminuks nelja, üheteistkümnes aga viie aasta pärast kuuenda raamatu kirjutamise hetkest loetuna. (1965. aastal kirjutab Ristikivi „Röömulaulu“, mis on seeria kuues romaan.) Plaan täita teose haaval 700 aasta pikkune ajavahemik ei jätnud kirjanikku maha ka siis, kui ta soovis raamatute arvu vähendada. Ehkki novellikogumik lõplikul kujul ei katnud sellist vahemikku, mis „Päevaraamatus“ kirjas, näitab 24.07.1966 tehtud sissekanne siiski endist plaani seitset sajandit hõlmav periood läbi kirjutada. Võib eeldada, et vähemalt kahekümne neljaks aastaks kavandatud loometegevus (eriti keskealisel kirjanikul) ei nõua mitte ainult eesmärgile pühendunud tegutsemist, vaid ka vajadust järgida püstitatud eesmärki selle võimalikust täitumata jäämisest hoolimata. Kirjutamisega samaaegselt ei jätnud autorit maha hirm selle ees, et ta ei pruugi oma suurt plaani lõpuni valmis saada: kõhklused paistavad välja juba esimese teose, „Põleva lipu“ kirjutamise ajal tehtud sissekannetest. Ristikivi kirjutab 16.08.1960:

Ja romaani juure tagasi tülles pean tunnistama, et ma pole sellega kaugeltki rahul. Eriti mitte lõpuosaga, mis tundub nõrk. Ei ole seda intensiivsust, mida oleksin tahtnud. Ma ei jõua siiski praegu paremini, ja pealegi on see ju esimene katse sel alal. Kui Jumal aitab, tahan siiski seda ettevõtet jätkata, kui mul ainult tervist ja elupäevi jätkub. See on siiski nii suur töö, et ma ei loodagi sellega päriselt lõpule jõuda. (Ristikivi 2008: 192.)

1966. aastaks oli autor jõudnud teoseni järjekorranumbriga 6, seega oleks edasine plaan olnud järgmine (muru järel on kirjas eeldatav teose kirjutamise aasta):

II			7) 1435 / 1966	8) 1465–1765 / 1967
III	9) 1765 / 1968	10) 1795 / 1969	11) 1825 / 1970	12) 1855 / 1971
IV	13) 1885 / 1972	14) 1915 / 1973	15) 1945 / 1974	16) 1975 / 1975

Aastal 1975 oleks pidanud sellise graafiku järgi kirjutamise aasta ning teoses kujutatud aasta osutama üheks ja samaks. Tegemist võib olla ka muidugi juhusliku kokkulangevusega,

kuid kirjaniku puhul, kelle teostes avaldub matemaatiline mäng ka mujal, ei pruugi selline aastaarvude sobitamine loominguusse sugugi võõras mõte olla.

Tsükli kavandatud struktuurist võib järeldada, et raamatute puhul ei tõuse esiplaanile ajalugu ise. Teoseid kirjutama ei ajendanud autorit kindlad ajaloolised isikud või sündmused, vaid aastaarvud, ka seda mitte niivõrd ajaloosündmustest tulenevalt, vaid esiplaanile tõuseb 30-aastase intervalliga tsükkel. Teoseks sobilik(ud) kangelane (kangelased) või sündmus(ed) tuli leida vastavalt tsüklile. Selles väites ei ole muidugi midagi uut. Ristikivi ise on märkinud oma teoste kohta, et õigupoolest polegi ta kirjutanud ajaloolisi romaane selle otseses tähenduses ning ei ole ka käsitlenud probleeme, mis seostuksid ainult mingi kindla ajaga, pigem on tegemist ajatute probleemidega, nagu hea ja kurja vaheline võitlus (Ristikivi 1996: 62). Artiklis „Rüütel, humanist ja eksistentsialist. Sisseminek „Hingede öösse““ kirjutab Jaan Undusk, et Ristikivi eesmärk ei olnud tutvustada lugejale kindlaid ajaloolisi isikuid (erinevalt näiteks tuntud ajalooliste romaanide autorist Jaan Krossist). Ristikivi ajalooliste teoste seeria on hoopis „kultuuri- või ajaloofilosoofilist teadmist ergastav liin, mille dominant eesti kirjanduse kontekstis oleks küllalt ainulaadne“ (Undusk 1987: 63).

„Päevaraamatust“ saadud infokillud täiendavad ja kinnitavad Unduski seisukohta. Oluline on seejuures rõhutada just ainulaadsust. Ajalooliste romaanide sari ei kujuta endast küll midagi haruldast; näiteks Ristikivist ilmselgelt inspiratsiooni saanud teine väliseestlane, kirjanik Arvo Mägi (1913–2004) hakkas pärast esimeste Ristikivi ajalooliste teoste ilmumist looma samalaadset ajaloolist sarja üldpealkirjaga „Karvikute kroonika“. Neljast raamatust koosnev sari kirjeldas Karvikute suguvõsa esindajate saatust 31 põlvkonna ja peaaegu 800 aasta jooksul (u 1187–1972) Eestimaa eri paigus. Karvikud olid lihtsad, suurtest ajaloosündmustest paljuski eemale jäävad eestlased, kellel ei olnud pahatihti ka põhjalikumat ettekujutust olulisematest asjadest ei kodumaal ega mujal. Raamatusari jaguneb neljaks vastavalt Eesti ajaloos toimunud olulisematele sündmustele. Esimene raamat „Risti riik“ (1970) käsitleb aega 12. sajandist kuni Liivi sõja alguseni, „Uued isandad“ (1971) Liivi sõjast Põhjasõjani, „Õigus hõlma all“ (1972) Põhjasõjast aastani 1856, viimane raamat „Lippude vahetus“ (1973) lõpetab suguvõsa elu-olu kirjeldamise tänapäevaga, s.o raamatu väljaandmise ajaga. Mägi romaanis või neljast romaanist koosnevas seerias võib näha Ristikivi teostele omamoodi vastulauset. Oli ju viimane jätnud oma teostest välja Eestimaa ning selle asemel asunud kujutama Itaaliat, Saksamaad, Lähis-Ida jne. Lisaks võis arusaamatuna mõjuda Ristikivi teoste ajaline null-punkt. Karvikute kroonika tegevus algab koos eestlaste n-õ üleskirjutatud ajalooaga. Ehkki Arvo Mägi kroonika on ajaliselt isegi pikemat perioodi hõlmav kui Ristikivi seeria, jääb viimane siiski „Karvikute kroonika“ kõrval domineerima kui sootuks keerukamat süsteemi järgiv ning sisult kõrgemale küündiv looming.

Analüüsides Ristikivi ajalist skeemi võrrelduna tegelikkuses avaldamiseni jõudnud teostega, on võimalik näha, et algne plaan tegi küll aja jooksul läbi mitmeid muutusi, kuid mõned olulised aastaarvud on siiski teostes säilinud – näiteks torkab silma aastaarv 1765 kui

viimases teoses „Rooma päevik“ (1976) kujutatud aeg. Seega on algse kava olulisemad detailid säilinud hetkeni, mil autori loometee lõplikult katkes. Esialgset kava korrigeeris kirjaniku tervis, mis pärast „Rooma päeviku“ lõpetamist ei võimaldanud sarja kirjutamisega jätkata. Kuid matemaatiline mäng aastaarvudega ei seleta siiski ette võetud töö kogu eesmärki.

Pronksiaeg

Ajaloolise seeria avateose „Põlev lipp“ (1961) ilmumise järel annab kirjanik sama aasta 2. aprillil intervjuu, mille kohta kirjutab päevaraamatusse järgmist:

Raske on muidugi midagi täpsemalt rääkida, kui ma ei saa avalikult oma suure kavaga välja tulla. Ainult niipalju, et rääkisin „teemast variatsioonidega“ ja et „Põlev lipp“ on puhas teema, seega ainult lähtealus edaspidiseks. Kui nüüd sellest palju abi on ja keegi seda taipab või üldse tahab taibata. (Ristikivi 2008: 223.)

Ainuüksi sellest lõigust on tõepoolest keeruline järeldada, millisest teemast on juttu või milliseid variatsioone kirjanik silmas peab. Endel Nirk on Ristikivi ajaloolistest teostest kirjutanud kui katsest mõista ja mõtestada minevikku sarnaselt sellega, kuidas minevikku üritavad mõtestada müüdid. Teoseid on ajendanud kirjutama nii autori muusika- kui ka ajaloohuvi, mis on samal ajal seotud ka müüdilise maailmapildiga. Nii väljendavadki kõik teostes kujutatud sündmused arhetüüpe, mis on oma olemuselt korduvad, tsüklilised. (Nirk 1991: 192.)

Kuid kui arvestada, et teoste puhul on oluliseks märksõnaks *tsüklilisus*, võib ka variatsioonide nimetamine muutuda sellest selgemaks. Ehk on variatsioonid lihtsalt tsüklilisuse ja korduvuse sünonüümiks? 1961. aastal ei olnud lugejal võimalik teha järeldusi rohkem kui ainult „Põleva lipu“ põhjal; tänapäeval on abiks kõik lõpetatud ja avaldatud teosed. Lisaks väga huvitav sissekanne „Päevaraamatus“ 31.12.1964, kus Ristikivi kirjutab järgmist:

Jumal olgu tänatud!

Täna viimaks panin punkti. „Mõrsjalinik“ on valmis, ka see mu üheteistkümnnes romaan ja viies „Pronksiaja“ seerias. Jääb ainult oodata, millise vastuvõtu see leiab. (Samas, 661.)

Fakt, et autor nimetab „Mõrsjalinikut“ (1965) üheteistkümnendaks ja viiendaks romaaniks, on igati arusaadav – tõepoolest on tegemist sarja viienda raamatuga. Eelnevate romaanidega kokku on valmis saanud üksteist teost. Kuid mis on „Mõrsjalinikul“ või kogu seerial ühist pronksiajaga? Loomulikult ei ole mõeldud pronksiaega selle otseses tähenduses – metafoorsusele viitavad ka jutumärgid. „Pronksiaja“ mõistmiseks võiks appi võtta sarja viimase teose „Rooma päevik“. Pärast romaani ilmumist andis kirjanik intervjuu Eesti Päevalehele, milles kinnitas pikaajalise plaani olemasolu juba esimesest teosest alates, mainides ühtlasi

seada, et ehkki „Põlev lipp“ on ajas kõige kaugemale viiv teos, on „Rooma päevikus“ viiteid veelgi varasemale ajale (Ristikivi 1996: 120). Autori kommentaarid oma teostele võib näha esmapilgul vastuolu. Kui esimeses teoses on kujutatud ajaliselt kõige varasemaid sündmusi, siis „Rooma päeviku“ ilmumise järel saaks pidada viimast teost kronoloogilist järgnevust lõhkuvaks. Ent kirjaniku antud vihjele tuleks suuremat tähelepanu pöörata ning vaadelda, milliseid varasemaid aegu raamatus kirjeldatakse. Tegemist ei ole ainult juhuslike või teisejärguliste viidetega mõnede ajaloolistele sündmustele või aastaarvudele, vaid kirjeldatakse lausa müütilisi ajaperioode.

„Rooma päevikus“ räägitakse neljast ajastust: jumalate aeg, kangelaste aeg, tänapäev ning võimalik tulevikuaeg. Jumalate ja kangelaste aeg on möödunud, kätte on jõudnud kolmas aeg, mis on madalamal tasemel kui kaks eelnevat. „Rooma päeviku“ peategelane Kaspar von Schmerzburg igatseb teise ehk rüütliajastu järele, kuid mõistab, et peab leppima kolmanda ajaga, milles ta elab, sest võib-olla toob tulevik kaasa veel halvema neljanda aja, mil ka kolmanda aja kõrghetked kaotavad oma tähtsuse. Jutustaja arutluste läbi seotakse müütiline ehk jumalate aeg nii Kaspari kui ka praeguse lugeja jaoks tänapäevaga, milles Rooma linn on eri ajastute jälgi talletav ruum (Ristikivi 2001: 137). Ka tsükklilisus teoses viitab müütilisele ajale. Aastaarvude puudumine, kuid kuupäevaline täpsus oleks samuti seletatav müütilise ajaga, mil aastaring kordub ning jälle on võimalik tagasi jõuda müütiliste sündmuste toimumise hetkesse. Esimest ehk jumalate ajastut võib samastada kuldajaga, teine ehk rüütli ajastu oleks hõbedane, kolmas aga peategelase tänapäev ehk „pronksiaeg“.

Suurt sarnasust „Rooma päevikus“ kirjeldatud ajastutega võib näha Northrop Frye (1912–1991) seisukohtades. Frye kirjutab teoses „Anatomy of Criticism“ (1957) sellest, kuidas kogu Euroopa kirjandust võib jagada viieks osaks järgmiselt (vt Frye 2000):

1. Kirjanduse algpunkt on müüdid: neis kujutatakse inimesest võimsamate kangelaste tegusid, nendeks on jumalad või teised üleloomulikud olendid.
2. Kirjanduses kujutatakse inimesest võimsamaid kangelasi, kes on siiski inimlikku päritolu. Need kangelased liiguvad ruumis, milles ei kehti meile arusaadavad loodusseadused. Need lood on täis võlujõuga esemeid, rääkivaid loomi jt. Kangelane suhtleb nõidade, koletiste ja teiste üleloomulike olenditega. Luuakse muinasjutte, legende ja nende ilukirjanduslikke töötusi. Kirjanduses peetakse lugu inglitest, deemonitest, haldjatest, loodusvaimudest jt. Selline kirjandus on romantiline.
3. Kujutatakse inimesi, kes on küll meiega sarnased, kuid nende tähtsus on suurem. Need inimesed on juhid (*leaders*), kellel on võimu ja autoriteeti rohkem kui tavaliselt. Juhid tegutsevad ruumis, milles valitsevad meile mõistetavad loodusseadused. Sellist kirjandust nimetab Frye *kõrg-mimeetiliseks* (*high-mimetic*).
4. Kirjeldatakse inimesi, kes on meiega samaväärsed. Näiteks võiks tuua põhiliselt komöödia või realistliku kirjanduse. Sellist kirjandust nimetab Frye *madal-mimeetiliseks* (*low-mimetic*). Kirjanduses väärtustatakse ühtsust ning arengut.

5. Lugeja vaatleb kirjandusteoste tegelasi kõrgemalt positsioonilt. Oluline on absurditunne, frustratsioon. Sellist kirjandust nimetab Frye *ironiliseks*. Näitena nimetab Frye eksistentsialismi, mis toob kaasa uue tsükli alguse: eksistentsialism ühendab ironiat uuesti müütidega. Meie kaasaeg on kõige madalamal ehk ironilisel tasemel. Samas on oodata uut algust, ehkki see pole päris selge, millisel kujul uus periood meile saabub.

Ristikivi kirjeldab nelja ajastut, Frye viit (ehkki kolmandat ja neljandat võiks ka mingis mõttes üheks lugeda), kuid eeskätt seisneb seos Frye teooriaga selles, et pärast viimast ajastut on ette näha uut tõusu esimesele. Tsükkel ei ole lõpule viidud, kui ei jõuta algusesse tagasi. Kui Frye teooria järgi on tänapäev juba jõudnud viimasele ehk viiendale tasandile, siis Ristikivi seisukoht ei ole päris üheselt mõistetav. Kolmandale ajastule järgnev oletuslik neljas ajastu võiks olla tänapäev ehk Ristikivi kaasaeg, mis eristub „Rooma päeviku“ kaasajast (s.t 18. sajandist). Kuid neljas ajastu võib olla ka alles ees.

Ristikivi eesmärk võib olla ei enam ega vähem kui soov läbi kirjutada kogu inimkonna ajalugu, omamoodi „Inimese teekond“ romaanides. Kolmanda ajastu kujutamine annab võimaluse mõista ka müütilisi esimest, teist ja võimalikku neljandat ajastut. Kirjandusteadlane Toomas Liiv arvab, et mitte romaanis „Põlev lipp“ ei anna Ristikivi motiive kogu seeriaks, vaid teeb seda juba „Hingede öös“ (Liiv 2000: 283). Liiv on rõhutanud ka varasemate teoste, nimelt Tallinna-triloogia seotust sümmeetriatootluse ja tsükliisusega (samas, 269).

Tõepoolest, ajalooliste romaanide seerias arendab Ristikivi edasi ideid, mis on juba olemas nii „Hingede öös“ kui ka varasemates romaanides. „Rooma päeviku“ müütiline aeg oma korduvuses esineb nii varasemates teostes kui ka ajaloolises seerias, tõsi küll, varasemates teostes ei tule see niivõrd eredalt esile. Ajalooliste teoste põhjal võiks teha järgmise üldistuse tinglikult „Inimese teekonnana“ pealkirjastatud romaaneeria kohta:

- kuldajastu (müütiline, seda ei saa piiritleda aastaarvudega);
- hõbedane ajastu (ajalooline, kuni „nullpunktini“ aastal 1255);
- pronksiaeg (700 aastat ehk 13.–20. sajand);
- neljas ajastu (?).

Ajastuid on neli, mille tähtsust on eespool mainitud. Neli on ilmakaarte arv, maailma arv, risti ja kristluse sümbol. Eeskätt tähistab arv neli aga tsükliisust ja kõige korduvust, näiteks jagunevad neljaks perioodiliselt korduvaks osaks aasta ja ööpäev (Frye 2000: 160). Ristikivi ajaloolisi teoseid on ikka vaadeldud triloogiatena, kuid nende juurde kuuluvad ka niinimetatud vahemängud. Seega oleks oluline arv neli (õigemini 3+1).

Seeria avaromaan „Põlev lipp“, mis tutvustab lugejale „teemat variatsioonidega“, annab muuhulgas ka mitu vihjet arvule neli: teoses on 16 (ehk 4x4) peatükki. 13. peatükis (ehk neljanda veerandi avapeatükis) räägitakse tegelasest, kelle tulekut peaks tähelepanelik lugeja justkui ootama (Ristikivi 1990: 126). „Põleva lipu“ tekstist aga ei selgu esialgu, mille põhjal sellist ootust võiks eeldada. Arv neli aitaks probleemi lahendada. Teost võrdseks neljaks osaks

jagades selgub, et igas osas tutvustatakse lugejale üht (mitte-ajaloolist) tegelast, kellest saab Konradini ustav kaaslaskond. Ühtekokku neli noormeest on Konradini kõrval teose tähtsamad tegelased. Lisaks on neli kaudselt kirjas juba teose pealkirjas: „Põlev lipp“ viitab teoses palju kirjeldatud ristilipule, rist aga jagab lipu neljaks osaks.

Ajaloolise sarja triloogiates on võimalik näha ideede järkjärgulist madaldumist teosest teosesse. „Põlev lipp“ on teos, milles järgitakse kõrgeid ideaale, mis iga järgmise teosega järjest rohkem tuhmuvad. Samamoodi algab järgmise triloogia teema kõrgemalt tasemelt ning madaldub järgmiste romaanidega. Niisuguse mitmekordse madaldumise mõte võib olla näiliselt lihtne: kirjeldada tagasitulemist, rõhutada mõtet kõige korduvusest. Kolmekümne aasta järel korduvad sündmused võiksid lugejale näidata, et iga põlvkond (mille ligikaudseks pikkuseks saab pidada just 30 aastat) elab üha uuesti ja uuesti läbi samu situatsioone. Korduvus on aga mitmetasandiline: ei kordu ainult ajaloolised sündmused (sõjad, vallutused, emigratsioon, vabadusvõitlus jne), vaid korduvad ka ajastud. Ajalooline sari on tervik, kõik triloogiad on osa suuremast tervikust. Tsükkel ei lõpe ühe triloogia ja vahemänguga, vaid jõuab uue 3+1 tsükli algusesse ehk uuele kõrgemale tasemele.

Hoolimata näilisest lihtsusest on sarja ambitsioonikus võrreldav Dante „Jumaliku komöödiaga“, millele antakse viiteid nii „Hingede öös“ kui mujal Ristikivi loomingus.¹ Kui Dante kirjeldab inimese teekonda läbi mitte-maise ruumi (Põrgu, Puhastustuli, Paradiis), siis Ristikivi üritab Dante-väärilist maailmapilti luua täpsete aastaarvude ja suuremas osas konkreetsete ruumiliste punktide kaudu.

Sellises enamalt jaolt realistlikus maailmas on olemas ka erandid. Näiteks Ristikivi novellis „Don Juan ja Neitsi Johanna“ (ilmunud novellikogus „Sigtuna väravad“) kujutatakse ruumi, mis on seotud Dante „Jumalikus komöödias“ kujutatud ruumiga. Samal ajal kirjeldatakse ruumi ka erinevalt: seda ei ole põrgus ega kusagil mujal. Novelli kangelased on vastandlikud, kuid suurim patune ja pühak on pärast surma üheskoos „ei kuskil“ ja nad peavad mõlemad jõudma Purgatooriumi mäele. Ruum, milles nad viibivad, on alati „siinsamas“, selles ruumis on alati „praegu“. See asub väljaspool aega ja ruumi, väljaspool maist ilma, aga ka väljaspool taevast ja põrgut. Nii võiks ütelda, et Karl Ristikivi mängib Dante loodud maailmaga, lähtub sellest, aga samal ajal ka laiendab seda. Müüdilise maailmapildi kaudu mängib Ristikivi ühtlasi ka Euroopa kultuuripärandiga ning kasutab seda kaasaja lahtimõtestamiseks.

Lõpetuseks

Müüdid peaksid maailma ja selles valitsevat korda seletama, õigemini seda korda looma. Matemaatiline mäng aitas Ristikivil luua teoseid, mille kirjutamise käigus tahtis autor ehk

1 Vt ka Krista Keeduse artiklit käesolevas ajakirjanumbris – toim.

isegi avastada seda, mida soovis ütelda. Northrop Frye sõnul kunst (ka kirjandus) ainult näitab midagi, kuid jääb ise tummaks. Seda tuleb tõlgendada, et näidatavat mõista. Autor ei saa midagi ütelda ja seda mitte seetõttu, et ta ei teaks, mida ütelda, vaid seetõttu, et ta ei saa seda ütelda. Ristikivi ei ütle otsesõnu, mis on tema ajalooteoste monumentaalse seeria mõte, aga seda mitte sellepärast, et ta ei teaks vastust, või seetõttu, et vastust ei olegi: seda pole võimalik otseselt väljendada. Niisugune väljendamatus ja samaaegselt soov jõuda mõistmiseni avaldub kogu kirjaniku loomingus.

„Põlevas lipus“ kinnitab Hassan, Nuri poeg: „Võit ei kuulu ühelegi inimesele, vaid ainult Kõigevägevemale ja me oleme ainult tema sõjariistad, nii nagu mõök sõduri käes. Keegi ei ütle aga hiljem, et võidu au kuulub mõõgale.“ (Ristikivi 1990: 125.) Veidi varem on Rupert Schmerzburg ütelnud Konradinile: „Aga nüüd loodame kõik, et Taevane Kohtumõistja ei ohverda teie õigust mõne veel suurema plaani pärast, mis on nii suur, et ükski inimene seda ei mõista“ (samas). Selles võib näha ka üht viidet „variatsioonidega teemale“ – teoste sari on katse mõista, milline osa on inimestel suures plaanis, millest meil on antud näha ainult üht väikest osa. 700 aasta pikkune periood on kogu inimkonna looga võrrelduna ainult väike ajavahemik, kuid see peaks andma palju mõtlemapanevat ainet ka suurema osa kohta inimese loos, mida me tervikuna näha ega mõõta ei saa.

Kirjandus

Frye, Northrop 2000. *Anatomy of Criticism*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Huizinga, Johan 2003. *Mängiv inimene*. Kultuuri mänguelemendi määratlemise katse. Tallinn: Varrak.

Kronberg, Janika 2007. Noor kirjanik oma saart otsimas. – Karl Ristikivi, Viikingite jälgedes. Tartu: Fantaasia, lk 192–197.

Liiv, Toomas 2000. Karl Ristikivi kirjanikuna. – Karl Ristikivi, Hingede öö. Tallinn: Avita, lk 265–287.

Nirk, Endel 1991. *Teeline ja tähed*. Tallinn: Eesti Raamat.

Ristikivi, Karl 1990 [1961]. *Põlev lipp*. Tallinn: Eesti Raamat.

Ristikivi, Karl 1996. *Viimne vabadus*. Koost Janika Kronberg. Tartu: Ilmamaa.

Ristikivi, Karl 2001 [1976]. *Rooma päevik*. Tallinn: Kupar.

Ristikivi, Karl 2008. *Päevaraamat 1957–1968*. Toim Janika Kronberg. Tallinn: Varrak.

Undusk, Jaan 1987. *Rüütel, humanist ja eksistentsialist*. Sisseminek „Hingede öösse“. – Karl Ristikivi 75. sünniaastapäevale pühendatud konverentsi materjalid I. Toim Pärt Lias. Tallinn: Eesti NSV Kirjanike Liit, lk 59–104.

Maret Vaher, kirjandusteaduse magister, Tallinna Ülikooli kultuuride uuringute doktorant. Uurimishuvideks on eesti ajalooline romaan, müüditheooria.

E-post: maret.vaher@hotmail.com

The mathematical game and the “Bronze Age”: The structure of Karl Ristikivi’s historical works

Maret Vaher

Keywords: Karl Ristikivi, exile literature, historical novels, Northrop Frye, myth

Between 1961 and his death, Karl Ristikivi published twelve historical works (eleven novels and one short story collection) that form a conceptual whole. The lengthy period covered in these works raises questions about the purpose of the series. While Ristikivi’s *Journal 1957–1968* was written nearly half a century ago, it has been available to a wider audience only since its publication in 2008.

Although the writer’s works have been researched for several decades, his journal provides new insight into his creative intentions. Ristikivi’s biographical details reveal that he had a wide variety of interests, including history and mathematics.

The writer first envisioned writing a series of 12 novels covering the period from the last Ice Age to the First World War while just a student. The journal entries reveal the mature writer’s plans for the historical cycle.

First, the series would begin in the middle of the 13th century, specifically in 1255, and finish in 1945 at the end of the Second World War. Second, the author initially planned to write 24 books in which the events described would be separated by 30-year intervals in order to convey a change of generations. Consequently, the writer needed to find events that could be incorporated in this structure, rather than base the structure of his works on certain historical events.

Ristikivi’s historical works portray a mythical world where the storyline features the perpetual recurrence of archetypes and replication of all events. His last novel *Roman Diary* (1976) mentions four eras: the age of gods, the age of heroes, the present (the „Bronze Age“), and the future age.

The ages of gods and heroes have passed, and we have reached the third age. The protagonist of *Roman Diary*, Kaspar von Schmerzberg, longs for the second age – the age of heroes and chivalry. However, he senses that he must be content with the present age because the fourth - the future age - may be even worse as significant moments of the third age lose their relevance.

According to Northrop Frye, after experiencing five cycles, it is possible to return to an all-new first, or mythical, era. If one views Ristikivi’s historical works not only as the portrayal of the debasement of high ideals through several trilogies, but as the perpetual repetition or ascent from the end of one cycle to the beginning of the next, it is possible to understand Ristikivi’s historical series from a completely different perspective.

Maret Vaher, MA in literary studies, PhD student of culture studies at Tallinn University. Her research interests include Estonian historical novel and the theory of myth.

E-mail: maret.vaher@hotmail.com